

Enbârî. Müellifin ayrıca eski Arap şiirinden seçerek meydana getirdiği *Kitâbü'l-Câhiliyyât* adlı bir antoloji ve şerhinin bulunduğu ve A'sâ Meymûn b. Kays, Zühre b. Ebû Sülmâ, Nâbîga ez-Zübânî, Nâbîga el-Ca'dî, Râilîbil'in divanlarını derleyip şerhettiği kaydedilmektedir. Kaynaklarda İbnü'l-Enbârî'ye nisbet edilen *Halku'l-insân*, *Halku'l-feres* ve *el-Emşâl* adlı eserler muhtemelen babası Kâsım el-Enbârî'ye aittir. Yine ona izâfe edilen *'Acâ'ibü 'ulûmi'l-Kur'ân* ise (İskenderiye, Mektebetü'l-belediyye, nr. 3599) eserde geçen bazı isimlerden anlaşıldığına göre daha sonraki bir döneme aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'* (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dimaşk 1390/1971, I, 9-19; a.mlf., *Şerhu Hutbeti 'Âişe ümmi'l-mü'minîn fi ebihâ* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1980, neşredenin girişi, s. 5-15; a.mlf., *ez-Zâhir fi me'âni kelimâti'n-nâs* (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin), Bağdad 1399/1979, neşredenin girişi, I, 5-78; a.mlf., *Kitâbü'l-Ezdâd* (nşr. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, s. e-h; a.mlf., *Şerhu'l-Kaşâ'idü's-seb'i't-tivâli'l-Câhiliyyât* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1382/1963, neşredenin girişi, s. 5-15; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 181; Kemâleddin el-Enbârî, *Nühzetü'l-elibbâ'* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Zerkâ [Ürdün] 1405/1985, s. 197-204; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, VI, 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 118; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III, 201-208; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 463; Zehbî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 57; İbn Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 82-83; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 230; Burhâneddin İbn Müflîh, *el-Makşadü'l-ersed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, II, 488-489; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 212-213; a.mlf., *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut 1984, IV, 122-123; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48, 116, 210, 722; II, 947, 1042, 1087, 1205, 1453, 1457, 1462, 1471, 1905; Ebû'l-Ferec Muâfâ b. Zeke-riyyâ el-Cerîrî, *el-Celisü's-sâlih* (nşr. Muhammed Mürsî el-Hûlî), Beyrut 1981, I, 82-84; Brockelmann, *GAL*, I, 119; *Suppl.*, I, 182; Sezgin, *GAS*, VIII, 151-154; IX, 144-147; Ahmet İhsan Türe, *Abû Bakr Muhammed İbn al-Anbârî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Kitab az-Zahir* (doktora tezi, 1966), Atatürk Üniversitesi; Emin Işık, *Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Enbârî ve Kitâbu İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ Adlı Eserinin Edisyonu Kritisliği* (öğretim üyeliği tezi, 1973), İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü; Cemil İbrâhîm Alveş, *İbnü'l-Enbârî ve cühüdühü fi'n-naḥu*, Beyrut 1977; Ali Muhammed Nûr el-Medenî, *Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî: hayâtühü ve cühüdühü'l-luḡaviyye*, Riyad 1400; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 211; Rudolf Zilheim, *el-Emşâlü'l-Arabîyyetü'l-kadîme* (trc. Ramâzan Abdüttewâb), Beyrut 1984, s. 176-181; Âzertâş Âzernîş, "İbnü'l-Enbârî", *DMBİ*, III, 46-49.

EMİN IŞIK

İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Kemâleddin

(bk. ENBÂRÎ, Kemâleddin).

İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddin (عز الدين ابن الأثير)

Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali
b. Muhammed b. Muhammed
eş-Şeybânî el-Cezerî
(ö. 630/1233)

el-Kâmil ve Üsdü'l-gâbe
adlı eserleriyle tanınan
tarihçi, edip ve muhaddis.

4 Cemâziyelevvel 555'te (12 Mayıs 1160) Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) doğdu; bundan dolayı Cezerî nisbesiyle, babasının Esîrüddin lakabını taşımasından dolayı da İbnü'l-Esîr künyesiyle anılır. İlk İslâm fetihleri sırasında Irak'a yerleşen ve IV. (X.) yüzyılda Şehrizor'da yaşarken Büveyhî Hükümdarı Adudüddeve'nin baskısıyla Cizre'ye giden Bekir b. Vâil kabilesinin Şeybanoğulları kolundan bir aileye mensuptur. İbnü'l-Esîr'in yazdıklarından, babasının Musul Atabegi İmâdüddin Zengî döneminde (1127-1146) Vezir Cemâleddin'in Cizre'deki nâibi, Mevdûd b. İmâdüddin Zengî devrinde ise (1149-1170) Cizre Dîvânü'l-harâci'nin reisi olduğu, aynı zamanda ticaretle ve Kasruharb adlı köyü ile Akime köyündeki çiftliğinde tarımla uğraştığı öğrenilmektedir (*et-Târîhu'l-bâhir*, s. 118, 147, 157). İbnü'l-Esîr babasının ölüm tarihi hakkında bilgi vermez; ancak onun 587'de (1191) hayatta olduğu anlaşılmaktadır (*a.g.e.*, s. 186-187).

Ebû'l-Kerem Esîrüddin, üçü de ileride İbnü'l-Esîr lakabıyla ün kazanacak birer âlim olan oğulları Mecdüddin, İzzeddin ve Ziyâeddin'in öğrenimiyle yakından ilgilenerek onları en yetkili hocalara gönderdi. İzzeddin yirmi bir yaşında iken hacca gitti ve Haremeyn'de bazı âlimlerle görüşüp onlardan hadis öğrendi; dönüşünde de bir süre Bağdat'ta kalarak Şâfiî fakihî Şeyh Ebû'l-Kâsım Yaîş ile hadisçi İbn Sükeyne'nin derslerine devam etti. 579 (1183) yılında, babası Esîrüddin'in çocuklarının tahsilini düşünerek Cizre'den ayrılıp o devrin önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Musul'a yerleşmesi üzerine Ebû'l-Fazl Abdullah et-Tûsî, Ebû'l-Ferec Yahyâ es-Sekafî, Ebû Mansûr Müslim es-Sihî ve İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrî'nin öğrencisi oldu. Ayrıca hocaları arasında Ebû Muhammed Abdullâh et-Tikrîti, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Efdalüzzaman, Cemâleddin Ebû Ali el-Hamevî, Ebû'l-Ferec Abdülmün'im el-Harrânî, Ebû Hafs Ömer el-Bağdâdî, Abdülmuhsin el-Hatîb et-Tûsî ve Kadî İbn Ganâim el-Halebî de vardı. İbnü'l-Esîr, tahsil hayatının bu son yıllarında Musul atabeginin sözlü mesaj-

larını halifeye iletmek üzere birkaç defa Bağdat'a gidip geldi ve her seferinde hem Abdülmün'im b. Küleyb gibi bilginlerden, hem de kütüphanelerdeki kıymetli kitaplardan ve temin edebildiği resmî belgelerden faydalandı. Bu arada yine atabegin elçisi sıfatıyla Dimaşk, Halep ve Kudüs'e gitti; sefâret görevini yerine getirmesinin yanında birçok fakih, kurrâ, muhaddis ve nahivciden de çeşitli bilgiler aldı.

Kudüs'ün fethinden sonra 584'te (1188) Dimaşk'ta Selâhaddin-i Eyyûbî ile görüşen ve Hittin Savaşı'nın cereyan ettiği alanı gezen İbnü'l-Esîr, aynı yıl hükümdarın Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katıldı. Ardından Musul'a döndü ve ölümüne kadar hayatını Atabeg Bedreddin Lü'lü'nün himayesinde geçirdi. 603'te (1207) tekrar hacca, 626'da da (1229) Halep'e gitti. İbn Hallikân, İbnü'l-Esîr'in bu Halep ziyaretinde el-Melikü'l-Azîz'in atabegi Şehâbeddin Tuğrul tarafından saygın bir misafir olarak ağırlandığını bizzat gördüğünü söyler ve onu mütevazî, âhlâk ve fazilet âbidesi bir âlim olarak tanıtır; kendisinin de onun ilminden istifade ettiğini belirtir (*Vefeyât*, III, 349). İbnü'l-Esîr 627'de (1230) tekrar Dimaşk'a gitti; Müsnidüşşâm Kâsım b. Sasrâ ve Zeynülümênâ b. Asâkir'den semâ yoluyla hadis aldı; ertesi yıl Halep'e ve oradan da fazla gecikmeden Musul'a döndü. Ömrünün son yıllarında kendini hadis ilmine vakfederek ilerlemiş yaşına rağmen bu alanda öğrenci yetiştirip özellikle sahâbe biyografilerine ve hadis râvilerinin nisbelerine dair eserler verdi. İbnü'l-Esîr 25 Şâban 630'da (6 Haziran 1233) Musul'da vefat etti. Musul'daki kabrinin üzerinde bugün 1939'da yaptırılan büyük bir türbe bulunmaktadır.

el-Kâmil fi't-târîh adlı eseriyle haklı bir şöhrete kavuşan İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadiste hâfızlık derecesine ulaşmış, usûl-i hadis, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arab'da da üstat sayılmıştır; evi her zaman âlim ve ediplerle dolup taşardı. Hâfızası çok kuvvetli, zeki ve mütevazî bir insandı. Makam ve mevki sahibi olmayı istememiş, kendisine itibar gösteren Zengîler'in ve Eyyûbîler'in yaptıkları bütün teklifleri geri çevirmiştir. *el-Kâmil*'de, önemli mevkielerden çıkmış nice devlet adamının hiç beklemediği anda nasıl perişan bir hale düştüğünü anlattıktan sonra geçimini sağlayacak geliri olan bir insanın resmî görev almamasını tavsiye eder. İbn Kesîr, onun Musul hükümdarlarına vezirlik yaptığını söylerse de (*el-Bidâye*, XIII, 139) bu doğru değildir.

İbnü'l-Esir rivayetleri değerlendirirken ihtiyatlı davranmasıyla, haberleri tahlil ve tenkit süzgecinden geçirdikten sonra kullanılmasıyla ve yalnız güvenilir kaynaklara başvurusuyla tanınmıştır. Bir tarihçi sıfatıyla geçmişe ait bilgilerden, örnek hadise ve tecrübelerden faydalanılması gerektiğini, tarihin iyi ve kötü yönleriyle tekerürden ibaret olduğunu, dolayısıyla insanların ondan ibret alarak kendilerine yön vermelerini ve âhiret hayatı için de azık hazırlamalarını tavsiye eder. İbnü'd-Dübeysî, Şehâb el-Küsî, Mecdüddin b. Ebû Cerâde, Ebû'l-Kâsım Şeref b. Asâkir, Ebû Saîd Sungur el-Kudâî, Ebû'l-Fazl b. Asâkir ve İbn Hallikân ondan rivayette bulunmuşlardır (Sübkî, VIII, 300).

Eserleri. 1. el-Kâmil* fi't-târih. İbnü'l-Esir'e Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran umumi tarih kitabı olup ilk defa Carolus Johannes Turnberg tarafından yayımlanmış (Leiden 1851-1876), daha sonra çeşitli baskıları yapılmış ve Türkçe'ye çevrilmiştir. **2. et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye (Târihu'd-devleti'l-Atâbekiyye fi'l-Mevsil).** İbnü'l-Esir bu eserini Zengîler'in İslâm'a, müslümanlara, ailesine ve şahsına yaptıkları iyilikleri vefa duygusuyla dile getirmek, isimlerini ebedileştirmek ve onları dünyaya örnek bir hânedan olarak tanıtmak amacıyla yazmıştır. Telif sırasında daha çok babasının verdiği haberleri esas almış, ayrıca İbn Asâkir'in *Târihu Medineti Dimaşk*'ı ve İbnü'l-Adîm'in *Ahbaru Haleb*'iyle (*Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*) İmâdüddin el-İsfahânî'nin bazı eserlerinden, görgü şahitlerinden ve *el-Kâmil* için kullandığı kaynak ve belgelerden faydalanmıştır. Nüreddin Arslanşah'ın maddî ve mânevî desteğiyle yazımına başlanan, ancak oğlu el-Melikü'l-Kâhir İzzeddin Mes'ûd zamanında (1211-1218) tamamlanıp ona sunulan kitap, hânedanın atası Kasımüddeve Aksungur'dan Nüreddin Arslanşah'ın vefatına (607/1211) kadar gelen olayları kapsar. Eser genelde *el-Kâmil* ile uyur; zaman zaman da ters düşer. Bu arada onda verilmeyen bazı bilgiler de içerir. Meselâ İmâdüddin Zengî'nin, babası öldürüldükten sonra küçük yaşta Musul emirleriyle birlikte savaflara katıldığı anlatılarak onun savaş ve siyaset konusundaki başarısının sebeplerine dikkat çekilmiş, yine Nüreddin Mahmud Zengî'nin hayatı hakkında *el-Kâmil*'de zikredilmeyen önemli bilgiler verilmiştir. Ayrıca Zengîler devrindeki ilmî ve idarî müesseseler, onların Musul'a yaptıkları hizmetler, İmâdüddin Zengî ve Nüreddin

Mahmud Zengî'nin Haçlılar karşısında gösterdikleri kahramanlıklar dile getirilmiştir. Eserde Zengîler'le Eyyübîler arasındaki mücadeleye temas edilmeyip bu hususta *el-Kâmil*'e atıfta bulunulur. İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'de olayları bir tarihçi sıfatıyla ve sade bir üslup içerisinde veziz bir ifadeyle anlatırken *et-Târihu'l-bâhir*'de tarihçiliğinin yanı sıra ediplik vasfını da ortaya koyarcasına secili ifadeler kullandığı görülür. Bu arada Muhammed el-Kayserânî, Ahmed et-Trablusî, Haysa Beysa gibi çağdaşı şairlerin şiirlerinden örneklerle ve darbimesellere de yer vermiştir. Müellif, *el-Kâmil*'de olduğu gibi bu eserinde de babasından ve ağabeyi Mecdüddin'den duyduklarına ve tarih kitaplarındaki bilgilere istinat ettiğini söylemekle yetinmiş, ayrıca kaynaklarının adlarını saymamıştır. Ebû Şâme el-Makdisî *Kitâbü'r-Ravzateyn*'i, İbn Vâsıl Müferricü'l-Kürûb'u, Nâsirüddin İbnü'l-Furât *Târih*'ini, Bedreddin İbn Kâdi Şühbe *el-Kevâhibü'd-düriyye fi's-sireti'n-Nûriyye*'yi yazarken onun bu kitabından faydalanmıştır. Eserin ilk defa, Haçlı seferleriyle ilgili bölümünün Arapça metni Baron Mac-Guckin de Slane tarafından neşre hazırlanmış, Casimir Adrien Barbier de Meynard tarafından da *Histoire des Atabegs* adıyla Fransızca'ya çevrilerek Arapça metinle birlikte yayımlanmıştır (RHC Or., sy. II/2, s. 5-375). Daha sonra Abdülkâdir Ahmed Tuleymât kitabın tamamını neşretmiştir (Bağdad-Kahire 1382/1963). **3. Üsdü'l-gâbe* fi ma'rifeti's-şahâbe (Ahbârü's-şahâbe).** Sahâbilerin hayatı hakkında olup bu tür eserler arasında çok seçkin bir yere sahiptir. Eser ilk defa Mısır'da yayımlanmış (1863-1869), daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır. **4. el-Lübâb fi tehzi'bi'l-ensâb.** Sem'ânî'nin nisbeleri esas alarak yazdığı *Kitâbü'l-Ensâb*'ın, büyük bir itina ile gözden geçirilip hataları düzeltilerek ve ekikleri tamamlanarak yapılmış bir ihtisarıdır. İbnü'l-Esir'in senedleri kısaltmak ve tekrarları çıkarmak suretiyle daha kullanılır hale getirdiği üç cilt hacmindeki kitabın bir bölümü ilk defa Ferdinand Wüstenfeld (*Specimen el-Lebabı sive geneologiarum arabum*, Göttingen 1835), tamamı ise Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire 1356-1357) ve Mustafa Abdülvâhid (Kahire 1971) tarafından yayımlanmıştır. İbn Hallikân'ın, kendi zamanında çok yaygın olarak kullanıldığını belirttiği eser (*Vefeyât*, III, 349) İslâm toplumunun sosyal yapısı açısından zengin malzeme içerir. Süyûtî de kitabı *Lübbü'l-lübâb fi tahri-*

ri'l-Ensâb adıyla ihtisar etmiştir. İbnü'l-Esir'in bunlardan başka *Târihu'l-Mevsil* adlı tamamlanmamış bir çalışması bulunmakta, ayrıca diğer bazı eserler de ona nisbet edilmektedir (Muhammed b. Abdullah el-Hamdân, s. 99-104).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 2-9; IX, 39, 203, 205, 387; XI, 112-113, 403; a.mlf., *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye (bi'l-Mevsil)* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Bağdad-Kahire 1382/1963, s. 5, 12, 23, 51, 78, 118, 147, 155, 157, 177, 186-187, 194, 204; ayrıca bk. neşresinin girişi, s. 5-26; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 160-161; Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâlid-din Mengübürti* (nşr. O. Houdas), Paris 1891, s. 33-35; Ebû Şâme, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 162; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 348-350; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1978, III/1, s. 136; Yûnîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1374/1954, I, 64; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, VI, 1399-1400; a.mlf., *A'lâmü'n-nubelâ*, XXII, 353-356; Safe-dî, *el-Vâfi*, XXII, 136-137; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 299-300; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 132-133; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 139; Se-hâvî, *el'lân bi't-tevbih*, s. 46, 57, 90, 93, 148, 156, 205, 234, 283, 305, 353; Şerefeddin [Yalt-kaya], *İbn-i Esirler ve Meşâhîri' Ulemâ*, İstanbul 1322, s. 95-100; Browne, *LHP*, II, 468; Brockelmann, *GAL*, I, 402, 422-423; *Suppl.*, I, 587; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihin fi'ahdi'l-Moğol ve'l-Türkân*, Bağdad 1376/1957, I, 24-52; *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis-P. M. Holt), London 1962, s. 88-91; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 332, 413; a.mlf., "İbn al-Athîr", *El²* (İng.), III, 723-724; Abdülkâdir Ahmed Tuleymât, *İbnü'l-Esir el-Cezirî*, Kahire 1969; H. A. R. Gibb, *Saladin: Studies in Islamic History* (ed. Yusuf Ibhish), Beirut 1972, s. 52-55; Muhammed b. Abdullah el-Hamdân, *Benü'l-Esir: el-Fürsânü's-selâse*, Tâif 1394/1974, s. 63-104; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangî*, Erzurum 1978, s. 6-7; a.mlf., *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, İstanbul 1985, s. XXI-XXII; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-mü'errihin*, Beyrut 1980, II, 111-116; Faysal Sâmîr, *İbnü'l-Esir*, Bağdad 1986; D. S. Richards, "Some Consideration of Ibn al-Athîr's al-Ta'rih al-Bâhir and its Relationship to the Kâmil", *Actas XVI Congreso UAEI*, Salamanca 1995, s. 443-446; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 137-139; Claude Cahen, "Le Malikname et l'histoire des origines seldjukides", *Oriens*, II, Leiden 1949, s. 31-33; a.mlf., "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı" (trc. Nejat Kaymaz), *TAD*, VIII/12-13 (1969), s. 202-204, 213-214; Ma'n Halîl Ömer, "Lübâbü'l-ensâb li'bni'l-Esir ve mu'tayyâtühü'l-ictimâ'iyye", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 353-372; XXIII (1982), s. 300-322; "İbnü'l-Esir", *IA*, V/2, s. 851-852; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "el-Kâmil fi't-târih li'bni'l-Esir", *Tî*, II, 906-922; Bedrî Muhammed Fehd, "İbnü'l-Esir", *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 128-132; Rızâ Rızâzâde Lengrûdî, "İbn Esîr", *DMBİ*, II, 702-704; D. S. Richards, "Ebn al-Aîr", *Elr.*, VII, 671-672.

